

Piia Vuorinen

Valtiolle vaaralliset naiset – Valtiollinen poliisi, valvonnan arki ja sukupuoli Suomessa 1919–1944

FM Piia Vuorisen väitöskirja Valtiolle vaaralliset naiset – Valtiollinen poliisi, valvonnan arki ja sukupuoli Suomessa 1919–1944 tarkastettiin Turun yliopistossa 24.11.2023. Tilaisuudessa vastaväittäjänä toimi dosentti Alekski Mainio (Helsingin yliopisto) ja kustoksena Suomen historian professori Kirsi Vainio-Korhonen (Turun yliopisto). Väitöskirjan on julkaissut Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Lisätiedot väitöskirjasta: <http://www.thpts.fi/julkaisut/papers-on-labour-history/valtiolle-vaaralliset-naiset/>

Lectio Praecursoria 24.11.2023

Historiantutkimuksen piirissä puhumme historian hiljaisuuksista, kun viit-
taamme eri syistä kertomatta jääneisiin tarinoihin menneisyyden ilmiöistä
ja ihmisistä. Turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisten menneisyys ei lähtö-
kohtaisesti edusta historian hiljaisuuksia, sillä aiheesta on kansallisesti ja
kansainvälisesti kirjoitettu runsaasti akateemista ja populaaria tutkimusta
kylmän sodan päättymisestä lähtien. Kaiken tämän tutkimuksen ansiosta tie-
dämme yleisellä tasolla hyvin, miten turvallisuus- ja tiedusteluviranomaiset
ovat historiansa aikana pyrkineet vastaamaan vieraiden valtioiden ja koti-
maisen kumouksellisen toiminnan aiheuttamiin uhkakuviin.

Kuitenkin esimerkiksi alan ei-julkiset toimintakäytännöt, lähteiden sa-
lainen luonne, toiminnassa korostunut maskuliinisuus sekä tutkijoiden eri-
tyinen kiinnostus salamyhkäiseen vakoilumaailmaan ovat jättäneet osan
turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisten menneisyydestä vaitonaiseksi. Väi-
töskirjallani *Valtiolle vaaralliset naiset – Valtiollinen poliisi, valvonnan arki ja
 sukupuoli Suomessa 1919–1944* halusin tutkia, mitä uutta valtiollisen poliisin,
jota alkujaan kutsuttiin Etsiväksi Keskuspoliisiksi, harjoittamasta kontrolli-

politiikasta voidaan kertoa, kun aihetta lähestytään laajan valvonnan kohdeksi joutuneen naisjoukon näkökulmasta.

Vaikka tarkastelin tutkimuksessani valvonnan arkea naisepäiltyjen näkökulmasta, tutkimukseni ei typisty miehisen poliisiorganisaation ja valtion vastaisesta toiminnasta epäiltyjen naisten vastakkainasetteluksi. Tutkimukseni kertoo naisepäiltyjä laajemmin valtion virallisesta kontrollista, jolla toisinajattelua ja vieraiden valtioiden hyväksi harjoitettua tiedustelua pyrittiin tutkimusajankohtana rajoittamaan. Lähestymällä aihetta naisepäiltyjen näkökulmasta halusin nostaa esille heidän sukupuolensa merkityksen valvonnan kontekstissa sekä tuoda naiset näkyvämmiin mukaan aikakauden poliisikontrollia ja tiedustelua käsitteleviin tutkimuksiin.

Turvallisuuspoliisikontrollin kohdistuminen lähes yksinomaan kommunisteihin ja sellaiseksi epäiltyihin henkilöihin on kiistämätön osa aikakauden kansallista historiakuva. Vallassaolijoiden näkökulmasta ääriivasemmistoa oli kontrolloitava, koska he edustivat sisällissodan jälkeen uhkaa tasavallan järjestykselle ja yhtenäisyydelle. Tutkimalla epäillyksi päätymistä, tiedonkeruuta, kontrollin soveltamista sekä valvojan ja valvotun välistä vuorovaikutteisuutta naisepäiltyjen näkökulmasta ja viemällä tarkastelun niin lähelle valvonnan arkea kuin olen kyennyt, olen täydentänyt tätä historiakuva kommunisteihin kohdistetusta kontrollista. Tutkimukseni lopputuloksena on monisävyinen kuva maan sisäisestä turvallisuudesta vastanneesta valtiollisesta poliisista sekä aikakauden poliittista hegemoniaa vastaan toimineista naisista.

Vaikka valtiollinen poliisi toimi toisinaan omavaltaisesti lain rajaviivoilla, sen sisällä esitettiin myös näkemyksiä joidenkin kontrollitoimien ylittämistä. Viranomaisen edustajilla oli keskenään erilaisia käsityksiä kontrollin soveltamisen tarpeellisuudesta, mikä toisinaan näkyi naisepäiltyjen erilaisena kohteluna kontrollikoneistossa. Siinä missä jotkut valtiollisen poliisin edustajat korostivat näyttöjen riittämättömyyttä, tiedustelutietojen tarkistamisen tärkeyttä tai teon vähäisyyttä kontrollitoimenpiteiden siirtämiseksi, toisilla oli suurempi tahto turvautua kevyemmin perustein kontrollin harjoittamiseen.

Kontrolli ei laajuudestaan huolimatta kaikissa tilanteissa edustanut valtio- ja maanpetosrikoksista epäillyille naisille yksipuolista vallanalaisuutta. Toisinaan naiset onnistuivat välttämään kontrollitoimet valheellisen esiintymisen ansiosta, viranomaisen kanssa neuvottelemalla, piileskelemällä tai Neuvostoliittoon pakenemalla. Joissakin tapauksissa kontrollista vapautumi-

seen riitti valtiollisen poliisin luottamus siihen, että todistettavasti valtionvas-
taiseen toimintaan osallistunut nainen voisi myöhemmin kertoa valtiollista
poliisia kiinnostavia tietoja. Tällaista olettamusten varassa harjoitettua kont-
rollia kuvaa hyvin eräskin tapaus, jossa nainen oli vain hetkeä ennen sodan-
aikaisesta turvasäilöstä vapauttamistaan määritelty fanaattiseksi kommu-
nistiksi. Vapauttamiseen riitti valtiollisen poliisin edustajan tulkinta, jonka
mukaan nainen voisi myöhemmin oikein puhuteltuna ja naiselliseen älyyn
vetoamalla olla hyödyllinen tietolähde viranomaiselle.

Valtiollisen poliisin suhtautuminen naisepäilyihin oli kaksijakoista. Ai-
kakauden koti- ja hoivakeskeiset naiskäsitykset saattoivat suojata naisia tie-
tyissä tilanteissa viranomaisen epäilyiltä. Yleisellä tasolla sukupuoli ei kui-
tenkaan estänyt epäilyjen kohdentamista heihin. Valtiollisen poliisin näkö-
kulmasta eri yhteiskuntaluokkiin kuuluneita naisia ei tullut jättää epäilyjen
ulkopuolelle, mutta silti viranomainen saattoi jättää naisten kohdalla kontrol-
litoimet väliin yksistään heidän sukupuolensa perusteella. Näin ollen naiset
eivät kaikille valtiollisen poliisin edustajille edustaneet miesten kaltaista tur-
vallisuusuhkaa, mihin yhdistyi käsitys naisten poliittisesta epäpätevyydestä.

Kontrollipäätöksiä eivät kuitenkaan säädelleet yksipuolisesti naisten po-
liittiseen vähäpätöisyyteen liitettyt käsitykset, koska viranomainen arvioi
osan kommunistisen puolueen ja liikkeen naistoimijoista *"tekijämiehiksi"*
sekä johtaviksi ja kyvykkäimmiksi toimijoiksi. Naisten kuulustelematta jät-
tämisen taustalla vaikutti toisinaan se, että viranomainen vältteli itkemisen,
kiroilun tai periksiantamattoman käyttäytymisen perusteella *"vaikeasti kä-
siteltäviksi"* määriteltyjen naisten pidättämistä. Valtiollisen poliisin Viipurin
osastopäällikkö arvioikin 1930-luvun alussa tällaisen välttelyn vaikuttaneen
siihen, että naiset olivat nousseet johtavaan asemaan kommunistisen puo-
lueen paikallistasolla. Samalla on kuitenkin muistettava, että joissakin tilan-
teissa valtiollinen poliisi työskenteli puolestaan hyvin määrätietoisesti tietyn
naisen pidättämiseksi sekä rikosvastuuseen saattamiseksi.

Tämän kaltainen kaksijakoisuus näkyi laajemminkin valtiollisen poliisin
ja ympäröivän yhteiskunnan tavassa suhtautua esimerkiksi vakoilusta epäil-
tyihin naisiin. Kun naisten hämäräperäiselle käyttäytymiselle etsittiin seli-
tystä, vastauksia haettiin erityisesti vakoilusta tai seksityöstä. Saattoi käydä
niin, että kun ilmiantajat epäilivät tietyissä asunnossa toistuvasti vierailutta
naista seksityön harjoittamisesta, viranomaisen käynti asunnossa paljasti
naisen kommunististen julkaisujen kirjoittajaksi. Vakoilu taas oli useimmi-
ten yksinkertaisin nimittäjä niille hämäräperäisinä nähdylle naisille, jotka

hakeutuivat puolustusvoimien henkilökunnan seuraan. Näitä naisia tarkasteltiin viettelevinä ja miehiä puoleensa vetävinä vakoojina, joten naisten harjoittamaan vakoiluun liitetyt käsitykset olivat vahvasti seksuaalissävyyteisiä. Tässä mielessä valtiollinen poliisi muistutti selkeästi muita aikakautensa turvallisuus- ja tiedusteluviranomaisia.

Seksualisoidun naisvakoojan stereotyypillä oli kuitenkin viranomaisen määrittelemät rajat. Valtiollisen poliisin käsityksissä naisen liialliseksi oletettu ”kevytkenkäisyys” teki epäilyistä epäuskottavia, mikä kuvaa löyhän moraalin ja harkitun seksuaalisuuden hyödyntämisen erottamista toisistaan. Näin ei kuitenkaan ollut aina, mikä kuvaa käsitysten moninaisuutta. Viranomaisen saattoi epäillä naista vakoilutehtävistä myös tämän oletetusta ”kevytkenkäisyydestä” huolimatta. Vaikka valtiollinen poliisi, sen tiedustelijat ja ilmiantoja tehneet kansalaiset ryhtyivät herkästi epäilemään sotilashenkilöiden lähellä liikkuneita naisia vakoojiksi, valtiollinen poliisi sai todeta tällaiset epäilyt usein perättömiksi tai ne jäivät varmentamatta. Kiinni jääneiden vakoojanaisten joukosta ei juurikaan löytynyt vastineita vaarallisen vietteleville naisvakoojille.

Vaikka sukupuoli ei lähtökohtaisesti suojannut naisia viranomaisen epäilyiltä, sukupuoleen liitetyt koti- ja hoivakeskeiset käsitykset ohjasivat valtiollisen poliisin tarkkailun suuntaa. Viranomaisen oli varjostustehtävissä kiinnitettävä erityistä huomiota esimerkiksi naisten torikassien ja maitoasttioiden kuljettamiseen. Oletuksena oli, että erityisesti naiset kuljettivat arkiaskareita hoitaessaan kiellettyjä julkaisuja. Vastaavalla tavalla yksistään naisen laukussa nähdyt lankavyyhdit saattoivat herättää epäilyn poliittisten vankien avustamisesta, sillä ompelukerhoissa naiset neuloivat vangeille tarkoitettuja villavaatteita, minkä valtiollinen poliisi arvioi vallankumousta edistäväksi toiminnaksi. Sukupuoli ei kuitenkaan yksistään määritellyt, mihin etsivien ja viranomaisen tietolähteiden oli kiinnitettävä huomiota, sillä valtiollinen poliisi tiesi yksittäisten naisten osallistuvan myös vastuullisiin organisaattorin tehtäviin.

Valtaosa henkilöistä, joita valtiollinen poliisi epäili valtio- ja maanpetosrikoksellisesta toiminnasta, edusti työväenluokkaa tai alempaa keskiluokkaa, joten epäillyt eivät päässeet pakoon yhteiskuntaluokkaan sidottuja käsityksiä. Epäillyn tapa vastata ammattikuntaansa liitettyjä käsityksiä tietynlaisesta naiseudesta ja mieheydestä vaikutti siihen, miten valtio- ja maanpetosrikokselliseen toimintaan osallistuneita henkilöitä pyrittiin tunnistamaan. Epäilyjä oli vaikea välttää, jos esimerkiksi työväenluokkainen ompelijatar pukeutui

liian kalliiksi arvioituun turkkiin tai eli muuten keskiluokkaiseksi tulkitulla tavalla. Taustalla vaikutti oletus, että poikkeuksellista varallisuutta selitti Suomen Kommunistisen Puolueen tai neuvostotiedustelun maksamat palkkiot.

Sisällissodassa punaisten puolella sotaan osallistuneet naiset olivat muodostaneet valkoisen vastapuolen mukaan siveettömän ja moraalittoman joukon, joka uhkasi yhteiskunnan järjestystä ja normeja. Tällainen toiseutta korostava suhtautuminen näkyi myös valtiollisen poliisin seuranta-aineistossa, sillä valtiollisessa poliisissa tehtiin useita merkintöjä naisten vapaammista parisuhdekäsityksistä, kevytkenkäiseksi tulkitusta käyttäytymisestä, syrjähyppyistä, mustasukkaisuuksista, kolmiodraamoista ja aviottomista lapsista.

Kommunistinaisten oletettua moraalittomuutta kommentoimalla valtiollinen poliisi korosti kommunistien yhteiskunnalle luomaa uhkaa, sillä heidän vapaammat parisuhdekäsityksensä nähtiin yhteiskunnan järjestystä uhkaavana tekijänä. Seuraamalla parisuhteiden tilaa valtiollinen poliisi keräsi kuitenkin myös tiedustelijoiden värväämiseen tarvittuja tietoja tai päätteli kenen seurannan myötä se voisi päästä tietyn henkilön jäljille. Valtiollisen poliisin tulkinnoissa miespuolisten puolue toimijoiden vaimoista sai innokkaita tiedustelijoita, kun esimerkiksi kertoi aviomiehen ottaneen uuden vaimon Neuvostoliitossa. Vaikka merkinnöillä vaikuttaa näin olleen myös kontrollipoliittinen ulottuvuus, on merkintöjen määrä ja tyyli silmiinpistävä. Tässä mielessä keväällä edesmenneen Elina Kataisen tulkinta häpäisyn retoriikasta on oivallinen.

Tutkimukseni perusteella valtiollisen poliisin harjoittama kontrollipoliittikka ei näyttäydä kaikilta osin systemaattisena tai tarkasti kohdennettuna toimintana. Toisinaan kontrollin kohteiksi joutuivat ne, jotka vain sattuivat osumaan valtiollisen poliisin näköpiiriin. Joissakin tilanteissa tiedustelijoiden suojele oikeutti viranomaisen näkökulmasta väärän henkilön pidättämisen, jotta tiedustelijan toimintaan liittyneitä epäilyjä kyettiin suuntaamaan muualle. Erityisesti sodanaikaiseen turvasäilöön joutui melko mielivaltaisesti valittu naisjoukko. Tästä joukosta osa oli valtiollisen poliisin silmissä valtion turvallisuudelle vaarallisempia henkilöitä, mutta osa oli viranomaisen termin ”*joutavia suunsoittajia*”. Tietyt valtiollisen poliisin edustajat olivat halukkaita vetoamaan jopa epäillyn luonnetekijöihin, ojentamisen tarpeeseen tai aikaisempaan rangaistuksesta jäämiseen perustellessaan sodan poikkeusoloihin luodun kontrollitoimen käyttöä.

Kaikessa kontrollin harjoittamisessa ei ollut yksiselitteisesti kyse valtionvastaisen teon estämisestä tai tapahtuneen teon selvittämisestä. Valtiollinen

poliisi saattoi esimerkiksi pyrkiä estämään ulkomaanpassin myöntämisen jopa välillisen vaikuttamisen periaatteella. Kyse ei näin ollen ollut henkilön omasta poliittisesta epäluotettavuudesta, jonka perusteella matka Neuvostoliittoon olisi valtiollisen poliisin näkökulmasta pitänyt estää. Valtiollinen poliisi esti matkan, koska halusi siten voimistaa henkilön Neuvostoliitossa asuneen sukulaisen koti-ikävä ja hillitä tämän valtionvastaista toimintaa. Tällä tavalla kommunistinvastainen taistelu oikeutti viranomaisen näkökulmasta myös tietynlaisen sijaiskärsijyyden valtionvastaisen toiminnan rajoittamiseksi.

Valtiollinen poliisi pyrki vastaamaan valtion itsenäisyyteen, turvallisuuteen ja lailliseen yhteiskuntajärjestykseen kohdistuneisiin uhkiin keräämällä valtavasti tietoa henkilöistä, joita epäiltiin kommunistisesta toiminnasta. Yksipuoliseen viholliskuvaan uskoneessa ympäristössä epäilyt levisivät helposti laajalle, sillä erityisesti tuttavuus- ja sukulaissuhteet kommunisteihin tekivät useista henkilöistä epäilyksenalaisia. Toisinaan osa valtiollisen poliisin edustajista keräsi niin paljon tietoa ilman selkeää tutkintatarkoitusta, että se herätti kritiikkiä viraston sisällä. Tiedonkeruun laajuutta kuvaa hyvin, että valtiollinen poliisi tarkasti usein nimettömät ja epämääräiset ilmoitukset ainakin jollakin tasolla. Näin siitähän huolimatta, että viranomainen tiesi, miten ilmiantoja käytettiin paljon henkilökohtaisten etujen ajamiseen.

Tutkimusta tehdessäni vastaan tuli kysymyksiä, joihin en osannut vastata. Naisten muistelmia ja valtiollisen poliisin aineistoa lukemalla en kyennyt vastaamaan esimerkiksi siihen, miten tietoisesti ja missä määrin valtionvastaiseen toimintaan osallistuneet naiset käyttivät hyväkseen sukupuoleen ja yhteiskuntaluokkaan liitettyjä käsityksiä pyrkiessään välttämään viranomaisen huomion tai vapautuakseen kuulustelusta. Osa valtiollisen poliisin sekä valtio- ja maanpetosrikoksista epäiltyjen naisten historiasta jäi näin ollen edelleen hiljaiseksi. Pieni osa historiasta saattoi jäädä hiljaiseksi myös tiedostamattani, jos lähteet johtivat minua jossakin kohdassa harhaan.

Sukupuolen näkökulmasta tutkimukseni myös avasi uusia tutkimussuuntia, kuten kysymyksen siitä, millainen oli valtiollisen poliisin henkilökunnan palveluksessa olleiden naisten rooli valtionvastaisen toiminnan jäljittämisenä. Tutkimukseni osoitti, että yksittäisten naisten oli mahdollista osallistua valtionvastaisen toiminnan jäljittämiseen naisille soveltuviksi katsottuja kirjurien, kanslia-apulaisen tai kortittajan tehtäväkuvaa laajemmassa roolissa. Esimerkiksi varjostustehtävät, tiedustelijan tapaaminen ja kaikenlainen tie-

donkeruu oli tietyille naisille mahdollista, vaikka samalla viranomaisen sisällä ylläpidettiin yleisellä tasolla tiukkaa rajaa mies- ja naistoimijoiden välillä.

Historiantutkijoilla – myös minulla – riittääkin myös jatkossa historian hiljaisuuksia, joita purkaa valtiollisen poliisin ja kontrollin varjossa toimineiden henkilöiden menneisyydestä.

***Piia Vuorinen** on Turun yliopiston Suomen historian oppiaineen tutkija, joka on kiinnostunut vakoilusta, kontrollista ja sukupuolen merkityksestä.*
